

Андросюк Вячеслав Георгійович,
провідний науковий співробітник наукової
лабораторії з проблем психологічного
забезпечення та психофізіологічних досліджень
ННІЗДН Національної академії внутрішніх
справ, кандидат психологічних наук, професор

ПСИХОЛОГІЧНЕ СУПРОВОДЖЕННЯ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ ПРАВОПОРУШЕНЬ ЗА УЧАСТЮ ДІТЕЙ

Прийняттям Закону України «Про судоустрій та статус суддів», Кримінального процесуального кодексу України, Кодексу професійної етики судді в державі започатковано реформування судової системи в Україні. Однак, попри певні зусилля щодо удосконаленню діяльності органів судової влади, проблемі всебічного застосування психологічних знань у діяльності судової системи в Україні ще не надано належної науково-теоретичної та практичної уваги. Завдяки науковому доробку М. Костицького, В. Ярошенка, А. Федіни та ін. в галузі юридичної психології, практично орієнтовані ідеї відносно нормативно-правового, організаційного та методологічного удосконалення юрисдикційного процесу вже почали доводити свою доцільність і актуальність стосовно подальшого використання психологічного знання.

Цілком зрозуміло, що судовий розгляд справ вимагає суворой відповідності методологічним принципам системності, цілісності, чіткої регламентованості та безперервності пізнання. Проте, залучення спеціальних психологічних знань у формі експертизи та висновку спеціаліста (згідно Кримінального процесуального кодексу України) не задовольняє вищевказаним принципам. Тому, на основі наявного світового досвіду і на думку ряду науковців (М. Костицький, М. Дегтяренко, В. Марчак, О. Черновський) доцільним є впровадження до штатного розпису судової установи посади психолога-консультанта, діяльність якого перспективно орієнтована на професійне психологічне забезпечення як безпосередньо процесу розгляду справ суддями, так і повсякденної роботи суду як конкретної установи.

Консультативну роботу фахівця-психолога, який працює в суді на постійній основі важко переоцінити, з чим, в дослідженні М. Дегтяренко [1], погодились 80,0% опитаних суддів та 82,0 % працівників апарату судової установи. Участь психолога-консультанта при розгляді справ кримінального та цивільного провадження є безперечно необхідною, особливо стосовно справ (проваджень) щодо неповнолітніх. Так, психологічні пояснення та коментарі у справах за участю дітей респондентами-суддями застосовувались у 37,0 % кримінальних проваджень та цивільних справ з приводу сімейних правовідносин (15,2 % опитаних), щодо визнання правочинів недійсними (11,1 %) та судових справ за безпосередньою участю неповнолітніх осіб (8,1 %).

В світовій практиці судовий психолог залучається до розгляду справ на вимогу судових органів, але форми такого залучення різняться в залежності від країни. Зокрема, в країнах Європейського союзу, найчастіше судовий психолог залучається до діяльності судових установ у формі експерта та консультанта (Італія, Велика Британія, Німеччина, Швейцарія). В цих країнах, як і в США, судовий психолог може залучатись у всіх судових розглядах, незалежно від категорії справи. Найбільш нормативно врегульованим інститут судового психолога є в Італії («Керівництво судового психолога в області кримінального та цивільного права», 1999 р.).

В більшості країн Європейського союзу існує обов'язкова практика залучення судового психолога до участі у справах відносно неповнолітніх або за участю неповнолітніх. Наприклад у Франції, до зазначеної категорії справ судовий психолог залучається не лише для надання консультацій, але і в якості експерта. Правовою підставою такого залучення є «Наказ про захист прав неповнолітніх та малолітніх». Хоча, головним чином, це стосується кримінальної відповідальності неповнолітніх правопорушників, проте, в цивільних справах таке залучення також визнається доцільним та юридично можливим.

Правові засади можливості отримання консультації в цивільному процесі закріплені в чинному законодавстві України. Так, у статті 190 Цивільного процесуального кодексу України, передбачене право суду скористатись усними консультаціями або роз'ясненнями спеціаліста [2]. Що стосується кримінального провадження, то гарантована процесуальна можливість скористатись консультаціями, в тому числі психологічного характеру, закріплена у статті 360 Кримінального процесуального кодексу України. Так, під час дослідження доказів, суд має право скористатись усними консультаціями та письмовими роз'ясненнями професійного психолога, які повинні бути засновані на спеціальних психологічних знаннях. Суд також наділений правом отримання інформації шляхом додаткового опитування з приводу наданих консультацій [3].

Відомі фахівці в галузі права неодноразово підкреслювали доцільність консультаційної роботи професійного психолога. І.Л. Петрухін [4, с. 26] вирізняв поняття консультації, та зазначав, що освічена особа може проводити консультацію письмово чи усно, стосовно тих питань, в яких слідчий або суд не є спеціалістом в процесуальному сенсі. В.М. Нікіфоров вважав можливим проведення в суді експертизи вченим-спеціалістом у формі консультації у разі, коли не здійснюється експертне дослідження. В працях М.В. Костицького [5, с. 132] вперше зустрічається перелік питань, які можуть бути поставлені перед психологом консультантом, у тому числі у справах за участю дітей.

Консультант-психолог, який працює в судовій установі на постійній основі, може надати роз'яснення щодо психологічного аспекту діяльності та поведінки неповнолітніх осіб, в тому числі,

специфічних форм поведінки та діяльності окремих психологічних типів; щодо типових вікових особливостей, в тому числі психічного розвитку особистості і її здатності розуміти характер вчинених щодо неї дій; особливостей пізнавальних, емоційних-вольових процесів на різних етапах розвитку дитини, а також відмінностей та особливостей психології дітей; щодо можливого впливу психічних та соматичних захворювань (наявних або перенесених), а також тяжкості психічної травматизації на поведінку та соціальну адаптацію особи.

В контексті обговорюваної проблеми, важливо підкреслити вагомість консультування психолога щодо окремої фази комунікативної діяльності суду, а саме – проведення допиту дитини. Конкретне дослідження виявило суттєві очікування суддів стосовно участі психолога в процесі оцінки показів сторін (адекватності їх формування, ступеня об'єктивності, похибок у відтворенні в суді тощо). Зокрема, респонденти вважають найбільш ваговою (35,8 % опитаних) допомогу психолога стосовно підтримання позитивного психологічного контакту з дитиною під час судового засідання, оцінки адекватності, достовірності та правдивості показів дитини (39,4 %).

Безсумнівно, розгляд цивільних справ за участю дитини відповідно до статті 254 Цивільного процесуального кодексу України (про усиновлення, про позбавлення батьківських прав, про визначення місця проживання дитини, про обмеження або позбавлення права неповнолітньої особи у віці від 14 до 18 років самостійно розпоряджатися своїми доходами; про надання повної цивільної дієздатності, тощо), має яскраво виражений психологічний підтекст та потребує залучення психолога з метою повного врахування інтересів дитини. Під час вирішення судом спору щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, суд повинен з'ясувати прихильність дитини до кожного з батьків, ставлення батьків до своїх обов'язків тощо. Внесення змін до статті 159 Сімейного кодексу України дозволить суду об'єктивніше враховувати інтереси дитини. Зокрема, в цій статті необхідно визначити право суду залучити судового психолога-консультанта для надання консультацій з метою визначення обставин психологічного характеру.

Суд також потребує інформації психологічного характеру при вирішенні справ про усиновлення, якою є особливості самої дитини, мотивів усиновлення, ставлення дитини до особи, яка бажає її усиновити, прихильність особи, яка бажає усиновити дитину тощо. Крім того, при розгляді певної категорії справ суд повинен встановити можливість дитини формувати конкретну думку та переконання, що можливо при досягненні нею певного віку, рівня фізичного та психічного розвитку. Відтак, стаття 218 Сімейного кодексу України потребує доповнення наступною тезою: «Для встановлення дійсної думки дитини, відсутності впливу з боку дорослих та з метою повного врахування її інтересів, суд залучає до розгляду справи судового психолога консультанта.».

Список використаних джерел

1. Дегтяренко М.А. Організаційно-правові та психологічні засади професійної діяльності судового психолога-консультанта: дис. канд. психол. наук: спец. 19.00.06 / М.Дегтяренко Київ: НАВС, 2016 – 216 с.
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV/ ред. від 06.11.2014 року – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України, від 13 квітня 2012 року № 4651-VI/ ред. від 25.01.2015 року [Електронний ресурс]. // Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Петрухин И.Л. Теоретические основы эффективности правосудия / И.Л. Петрухин, Г.П. Батуров, Т.Г. Морщакова // Москва : Наука, 1979, – 392 с.
5. Костицький М.В. Введение в юридическую психологию: методологические и теоретические проблемы / М.В. Костицький // Київ: Высшая школа, 1990, С. 130–138.

Антонюк Поліна Євгенівна,

професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

ПІДГОТОВКА ДО ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ДІТЕЙ, ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ, НА ЕТАПІ ДОСУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

Допит – це складна вербальна слідча (розшукова) дія, під час якої суб'єкт розслідування отримує важливе джерело доказів: показання. Ефективність проведення допиту, подальшого використання в процесі доказування отриманих показань напряду залежить не лише від дотримання встановленої процесуальної процедури проведення допиту, але й від компетентності суб'єкта розслідування: наявності в нього теоретичних знань щодо вірного розуміння сутності допиту, достатнього професійного досвіду збирання доказів, відповідних особистісних якостей. Запорукою ефективності будь-якої слідчої (розшукової) дії взагалі, й допиту зокрема, є правильна тактична поведінка суб'єкта розслідування на всіх етапах її проведення: підготовка до проведення слідчої (розшукової) дії, безпосереднє проведення, оформлення результатів проведення.

При розслідуванні злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей суб'єкт розслідування неодмінно постає перед необхідністю допиту дітей, постраждалих від даних кримінальних правопорушень. Крім забезпечення неухильного дотримання процесуальної процедури проведення допиту малолітніх та неповнолітніх осіб, передбаченої Кримінальним процесуальним кодексом України, суб'єкту розслідування необхідно таким чином організувати проведення допиту, щоб не лише отримати достовірні джерела доказів, а й мінімізувати травматизацію дитини-жертви злочину.